

Г83

3137p

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ГРИГОР'ЄВА ІННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК [376.015.31:17.022.1]-056.36 (043.3)

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У РОЗУМОВО
ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ ЯК ЗАСІБ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ
ЇХ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

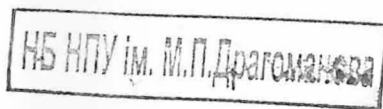
Київ – 2011

НБ НПУ

♦100068244♦

3514

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Синьов Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
директор Інституту корекційної педагогіки та
психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Бондар Віталій Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
директор науково-методичного центру
інклюзивної освіти;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Висоцька Алла Михайлівна,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії
олігофренопедагогіки.

Захист відбудеться “27” квітня 2011 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано “25” березня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. П. Сущенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розробка й упровадження у сучасний педагогічний процес особистісно орієнтованого підходу, соціальна необхідність виховання соціально нормативної поведінки висувають принципові вимоги до побудови освітнього процесу в школі. Зростання ролі моральних засад – істотна ознака духовного оздоровлення суспільства, у зв'язку з цим необхідне значне підвищення соціальної активності, відповідальності, самостійності й моральності підлітка. Це завдання набуває особливої уваги в роботі з учнями, які потребують корекції розумового розвитку, оскільки недоліки інтелекту суттєво ускладнюють його вирішення.

Одним з важливих напрямків соціалізації розумово відсталих підлітків є профілактика та корекція їх асоціальної поведінки засобами формування моральної самосвідомості.

Завдяки дослідженням В. Беха, М. Боришевського, І. Булах, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, Л. Кольберга, Д. Леонтьєва, Ж. Піаже С. Максименка, С. Рубінштейна вивчено багато важливих ліній морального розвитку особистості, встановлено психологічні особливості різноманітних аспектів цього процесу.

Зокрема, Р. Павелків, зазначає, що змістовний розгляд присвоєння моральних норм можливий лише за умови присутності генезу моральної позиції особистості. А саме при динамічному процесі становлення й розвитку структур моральної свідомості та самосвідомості можливо виокремити ті фактори, які зумовлюють шлях морального розвитку. Моральна свідомість та самосвідомість – центральні структури індивідуальної свідомості. А саме ці ціннісні конструкти зумовлюють гуманістичний напрям поведінки людини в соціальному середовищі, його ставлення до суспільної моралі, формування моральної поведінки.

Питанням морального розвитку присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних учених. Так, передумови формування моральної свідомості вивчали Т. Авдулова, І. Бех, В. Холмогорова, вплив особистісних характеристик на розвиток моральної компетентності – О. Садокова, механізми психічної регуляції моральних аспектів діяльності підлітків – І. Булах, С. Соловійова. У той же час загальною особливістю розробки цієї наукової проблеми є дослідження, спрямовані на вивчення окремих аспектів моральної свідомості, а саме: вивчення моральних суджень (Ф. Аванесова, Е. Белякова, Л. Божович, Ю. Бронфенбреннер, Н. Прокіна, Л. Славіна С. Якобсон), дослідження когнітивно-оціночних механізмів моральної свідомості (М. Махова, Н. Пеньковська, Е. Серебрякова, М. Чикалов).

Фундаментальні ідеї морального розвитку особистості розробляли В. Андрущенко, І. Бех, Л. Віготський, Л. Кольберг, В. Кремьїн, І. Кон, Я. Корчак, А. Макаренко, Ж. Піаже, Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський та ін.

Сучасна психологія розглядає самосвідомість як один із процесів та результатів пізнання особистістю власної індивідуальності, зокрема свого

положення в навколишній дійсності та своїх ставлень до різноманітних явищ і об'єктів. Підкреслюється важливість розвитку самосвідомості для подальшої соціалізації та формування діяльності особистості (В. Барко, С. Максименко та ін.).

Дослідженням особистості та міжособистісних стосунків розумово відсталих дітей займалися І. Бех, В. Варянен, Л. Даргевичене, Г. Дульнев, В. Кащенко, Н. Коломинський, М. Матвеева, Ю. Мозжалова, Ж. Намазбаева, Т. Нікандрова, М. Певзнер, Т. Янданова та ін. У корекційній педагогіці та психології вивчалась проблема соціальної поведінки дитини з порушенням інтелектуального розвитку (З. Абушева, Е. Альбрехт, Л. Віготський, О. Гаврилов, Г. Запругаєв, В. Ковальов, О. Лічко, С. Миронова, С. Мнухін, М. Певзнер, О. Северов, В. Синьов, Г. Сухарева, Л. Шипіцина та ін.), а також різні питання виховання таких дітей (А. Белкін, В. Бондар, А. Висоцька, Т. Власова, Г. Дульнев, І. Єременко, А. Капустін, О. Стребелева, М. Хоружа, Л. Шипіцина, Ж. Шиф та ін.).

Однак проблема формування моральної самосвідомості розумово відсталих учнів підліткового віку не була предметом вивчення у корекційній педагогіці, недостатньо також вивчалось питання корекційно-профілактичного впливу на асоціальну поведінку учнів зазначеної категорії. Все це визначило вибір теми дисертаційного дослідження „**Формування моральної самосвідомості у розумово відсталих підлітків як засіб профілактики та корекції їх асоціальної поведінки**”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри корекційної психопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом “Зміст освіти, форми, методи та засоби підготовки вчителів”.

Тему затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 27 травня 2008 р.).

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці системи роботи з формування моральної самосвідомості як засобу профілактики та корекції асоціальної поведінки розумово відсталих підлітків.

Для досягнення визначеної мети були поставлені такі завдання.

1. З'ясувати ступінь висвітлення досліджуваної проблеми у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі та стан відповідної практичної роботи в допоміжних школах.
2. Визначити особливості становлення моральної самосвідомості, її структуру, критерії та рівні сформованості у розумово відсталих підлітків.

3. Науково обґрунтувати педагогічні умови формування моральної самосвідомості у розумово відсталих підлітків з метою профілактики та корекції їх асоціальної поведінки.

4. Розробити та експериментально перевірити ефективність системи корекційно-виховної роботи щодо формування у розумово відсталих підлітків моральної самосвідомості.

Об'єктом дослідження є соціально нормативна поведінка розумово відсталих підлітків.

Предметом дослідження є профілактика та корекція асоціальної поведінки засобами формування моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків.

Методи дослідження:

– **теоретичні:** аналіз й узагальнення загальної та спеціальної психолого-педагогічної наукової літератури з метою з'ясування вивченості досліджуваної проблеми, систематизація теоретичних положень.

– **емпіричні:** цілеспрямоване спостереження за корекційно-виховним процесом в умовах допоміжної школи, бесіда, анкетування, аналіз продуктів діяльності розумово відсталих підлітків з метою виявлення особливостей їх моральної самосвідомості і створення відповідних експериментальних психолого-педагогічних умов для її формування; констатувальний і формувальний експерименти з метою визначення рівнів сформованості моральної самосвідомості учнів та ефективності впливу на їх соціально нормативну поведінку.

– **статистичні:** кількісний і якісний аналіз одержаних експериментальних даних дослідження, статистична обробка за t-критерієм Стюдента з метою перевірки ефективності формувального експерименту.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія відповідального ставлення до суспільних вимог, формування особистісного змісту моралі (Д. Леонт'єв, О. Леонт'єв, Л. Орбан-Лембрик, Р. Павелків М. Савчин), концепція розвитку моральних структур індивідуальної свідомості (Л. Божович, Є. Субботський, Д. Фельдштейн, С. Якобсон), вихідні положення особистісно орієнтованого виховання (І. Бех, І. Булах, Н. Корнієнко), положення теорій особистісного самовизначення та саморегуляції (М. Боришевський, М. Гінзбург, Т. Титаренко), фундаментальні вчення про соціальну ситуацію розвитку людини як співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов, єдності соціальних і біологічних факторів розвитку особистості (Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, С. Максименко, В. Синьов та ін.); результати досліджень проблеми самосвідомості у межах діяльнісного підходу (Б. Анан'єв, І. Кон, С. Рубінштейн, О. Соколова, О. Спіркін, С. Столін, І. Чеснокова та ін.); концепція соціально-психологічних особливостей соціалізації особистості при порушеннях психічного розвитку (О. Агаєєєв, Е. Альбрехт, В. Бондар, Г. Дульнев, Н. Коломинський, А. Корнієнко, С. Миронова, В. Синьов, О. Хохліна та ін.).

Наукова новизна полягає у тому, що:

– *уперше* на основі комплексного дослідження моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків виявлені та структуровані чинники, що зумовлюють особливості її формування та визначають їх соціально нормативну поведінку; одержані експериментальні дані щодо особливостей та рівнів сформованості моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків та засвоєння ними відповідних правил соціально нормативної поведінки; розроблено й впроваджено систему умов оптимізації корекційного впливу на формування моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків як засобу профілактики та корекції їх асоціальної поведінки;

– *удосконалено* розуміння сутності й структури самосвідомості розумово відсталих підлітків, класифікацію її компонентів.

– *подальшого розвитку набули:* принципи здійснення індивідуального та диференційованого підходу у вихованні розумово відсталих підлітків; умови формування в них усвідомленості та довільності діяльності й поведінки; діагностичні методики з вивчення моральної самосвідомості.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці рекомендацій щодо побудови корекційно-виховного процесу з формування моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків засобами міжособистісної взаємодії, організації спільних та колективних форм діяльності; усвідомленого засвоєння та застосування моральних норм соціальної поведінки. Основні результати дослідження можуть бути використані в підготовці фахівців різного профілю, зокрема в системі післядипломної педагогічної освіти, у розробленні навчально-методичних рекомендацій до викладання курсу: "Основи корекційної педагогіки", "Теорія і спеціальна методика виховної роботи у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах".

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на: II регіональній науково-практичній конференції „Психолого-педагогічні та соціальні аспекти шкільної дезадаптації на початковому етапі шкільного навчання” (2006, м. Ровеньки); регіональній науково-практичній конференції „Порушення поведінки та методи їх корекції у розумово відсталих дітей та підлітків” (2007, м. Луганськ); навчально-методичному семінарі „Сучасні корекційні технології роботи з дітьми з психофізичними порушеннями” (2007, м. Луганськ); всеукраїнській з міжнародною участю конференції „Теорія і практика тифлопедагогіки: взаємозв’язки та взаємозбагачення” (2008, м. Київ); I міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології” (2008, м. Луганськ); Міжнародній науково-практичній конференції „Внесок наукових шкіл НПУ імені М. П. Драгоманова у розвиток світової та вітчизняної дефектології” (2010, м. Київ).

Публікації. Основні положення дослідження висвітлено в 7 публікаціях, з них 7 статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (160 найменувань), додатків загальним обсягом (25сторінок). У роботі вміщено 8 таблиць. Загальний обсяг дисертації – 190 сторінок, з них – 175 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, розкрито наукову новизну, практичне значення результатів дослідження, форми їх апробації.

У першому розділі – „**Теоретичні і методологічні основи формування моральної самосвідомості**” – проаналізовано науково-методичну літературу з питань дослідження, визначено концептуальні засади, розкрито структуру самосвідомості, різноманітні аспекти її становлення та розвитку.

У руслі психологічної проблематики особливий інтерес становить питання індивідуального засвоєння моральних норм. На сьогодні практика соціального життя, результати наукових досліджень (Ф. Аванесова, І. Беха, Б. Братусь, М. Гінзбурга, М. Махова, Є. Соловцова, В. Цибя) вказують, на те, що це досить складний і суперечливий процес. Норми відрізняються багатьма параметрами, що позначається на логіці їх засвоєння. Діти з перших днів життя стикаються з моральними приписами різної модальності, при цьому їх засвоєння на кожному віковому етапі характеризується певними особливостями та закономірностями формування. Засвоєння дитиною моральних норм виявляється на двох рівнях: на рівні реальних вчинків та у формі вербальних конструкцій, через оцінку, аналіз вчинків, що містяться в мовленнєвих висловлюваннях і можуть реалізовуватися в життєвих ситуаціях.

У психологічних дослідженнях (О. Соколова, В. Століна, О. Спіркіна, І. Чеснокової та ін.) визначається, що самосвідомість є особливим процесом психіки людини, спрямованим на саморегулювання особистістю своїх поведінкових дій на основі самопізнання та емоційно-ціннісного ставлення до себе.

Значне місце у вивченні феномену самосвідомості посідають дослідження, проведені Л. Виготським, який особливим і значущим для розвитку самосвідомості вважав підлітковий вік, однак не заперечував того, що інші етапи онтогенезу є біологічно обґрунтованими й пропедевтичними в соціальному плані.

У роботах С. Рубінштейна зазначається, що самосвідомість є завжди пізнанням індивідом реального існування. Якщо вважати, зазначав вчений, що свідомість – це суб'єктивна умова орієнтування людини в навколишньому, то самосвідомість, відповідно, є орієнтуванням у власній особистості. Л. Божович, підкреслювала, що засвоєння дітьми моральних принципів передбачає перехід зовнішніх моральних вимог у внутрішні етичні інстанції. Такий перехід обумовлюється трьома моментами: виокремленням морального змісту ситуації; розкриттям морального смислу, що передбачає розуміння позицій інших

людей, сфери їх переживань, орієнтацію на них у власній поведінці; переходом моральних знань дитини в моральні переконання.

Важливим етапом переходу від моральних знань до їх використання в життєвій практиці є етап морального вибору та його обґрунтування. У його основі лежить суперечність особистісних інтересів та інтересів інших людей, позначених у вигляді моральної вимоги. На наявність цих суперечностей як невід'ємної частини ситуації морального вибору неодноразово вказувалося в наукових працях Е. Золотарьова, Ж. Піаже, Е. Субботського, С. Якобсона та ін.

На думку Р. Павелківа, проблема вибору вчинку на основі прийнятої моральної орієнтації включає два елементи: вибір мети і вибір засобів її досягнення. Проблема вибору мети – це проблема моральної свідомості. Вибір засобів є етапом переходу до її реалізації. Виділяють два критерії, які показують рівень моральності засобів. Перш за все, моральна мета не може досягатися неморальними засобами (хоча необхідно зазначити, що не завжди існує можливість повноцінного вибору, у цьому випадку моральним обов'язком є вибір найбільш адекватних засобів). По-друге, засоби повинні відповідати цілям у операційному плані, тобто добиратися відповідно до певних знань і вмінь. Для нашого дослідження особливий інтерес становлять теоретичні уявлення щодо узгодження ліній розвитку моральної свідомості та самосвідомості. Як зазначається в роботах Л. Сапожнікової, В. Холмогорової, О. Чоросової, С. Якобсона, власні дії у логіці задоволення особистісних інтересів та моральні знання, що зумовлюють соціальний тип поведінки, на певному етапі розвитку моральної свідомості починають протиставлятися, зіставлятися, осмислюватися й оцінюватися дитиною. Моральна свідомість і уявлення про себе як суб'єкта дії взаємодіють, вербальна і реальна поведінки перетинаються та об'єднуються в єдину життєву практику.

В науковій літературі є декілька моделей моральної саморегуляції. До найбільш відпрацьованих, на нашу думку, можна зарахувати схеми І. Беха, Л. Божович, С. Якобсона, Л. Кольберга. Їх відмінність зумовлена вибором різного ракурсу аналізу проблеми. Так, модель Л. Кольберга зорієнтована на висвітлення динамічних, фазових процесів становлення моральності, у той час, як інші концепції спрямовані на виокремлення структурних елементів моральної самосвідомості.

Узагальнюючи дані психолого-педагогічних досліджень учених щодо структури моральної свідомості та моральної самосвідомості особистості, ми представили модель трьохкомпонентної структури моральної самосвідомості особистості (рис. 1).

Як видно з представленої моделі, всі її компоненти відносно самостійні, що обумовлюється їх постійним тісним взаємодоповнюючим зв'язком. Цю модель структури моральної самосвідомості ми взяли за основу для здійснення нашого експериментального комплексного дослідження стану сформованості моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків.

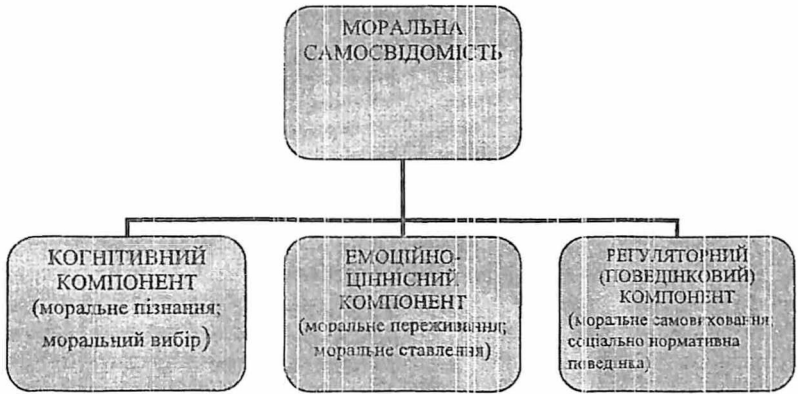

Рис. 1. Модель трьохкомпонентної структури моральної самосвідомості

Підлітковий вік складає особливий етап розвитку особистості дитини, у якому на базі якісно нового характеру структури й складу діяльності у неї розвивається свідома, довільна й самокерована поведінка, робиться вирішальний крок із дитинства до нового етапу психологічного та соціального розвитку. Л. Виготський розвиток самосвідомості, вважав основним новоутворенням цього віку.

Рівень самосвідомості й ступінь складності, інтегрованості та стійкості образу „Я” тісно пов’язані з розвитком інтелекту підлітка. Цей період вважається критичним або періодом виникнення самосвідомості в цілому.

Як зазначає Ж. Шиф, психологічні проблеми співвідносні у розумово відсталого підлітка з тілесним і сексуальним дозріванням, пов’язані з необхідністю зміни Я-концепції й перебудовою системи міжособистісних стосунків. Підлітки, в яких процес соціалізації ускладнюється проявами асоціальної поведінки характеризуються залежністю від чужої думки, від ситуації, нездатністю активно впливати на неї, невиразністю власних вольових установок, слабкістю самоконтролю, саморегуляції, а також інфантильністю, співіснуючою з афективною збудливістю. Теорія морального виховання передусім розглядає формування особистості підлітка в системі його соціальних відносин та орієнтацій. Найважливішим психологічним процесом підліткового віку є становлення самосвідомості й стійкого образу „Я”.

І. Бех підкреслює, що розвиток уміння у підростаючого покоління жити в мирі й гідності має комплексний характер і передбачає виховання певних громадянських, моральних, інтелектуальних, емоційно-вольових якостей особистості.

Аналіз спеціальних та психолого-педагогічних джерел, а також досвіду роботи допоміжних шкіл показав, що практична діяльність корекційних педагогів щодо різнобічного вивчення формування моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків, як засобу профілактики та корекції їх асоціальної поведінки як теоретично, так і методично забезпечена недостатньо.

У другому розділі „Експериментальне дослідження рівнів сформованості моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків” представлено методику констатувального етапу дослідження та аналіз його результатів.

Педагогічний експеримент охоплював 60 учнів 7 – 9-х класів спеціальних загальноосвітніх шкіл; шкіл-інтернатів для розумово відсталих дітей Луганської обл. та 60 підлітків загальноосвітніх шкіл.

Визначені нами компоненти моральної самосвідомості характеризувалися наступними показниками: 1. *Когнітивний* – розуміння суті й значущості моральних вимог суспільства й дотримання їх у довільній та самокерованій поведінці і взаєминах моральної й соціальної спрямованості, тобто вміння аналізувати ситуації морального змісту, адекватно оперувати цінностями, мотивувати їх, вибирати дії, вчинки, завдяки яким досягається мета діяльності. 2. *Емоційно-ціннісний* – моральне переживання, моральне ставлення до тієї чи іншої ситуації, спрямованість дій, вчинків і дотримання правил соціально нормативної поведінки на досягнення певної мети практичної діяльності. 3. *Регулятивний (поведінковий)* – готовність застосовувати моральні знання та правила соціально нормативної поведінки у практичній діяльності, зокрема у довільній та самокерованій поведінці.

Отже, характер моральної самосвідомості визначався через освіченість учня, його позицію в колективі, наявність морального досвіду поведінки, умінь використовувати здобуту інформацію про моральні норми соціальної спрямованості у власній поведінці, спрямовувати її на досягнення найближчої мети.

На основі зазначених показників ми визначили три рівні сформованості моральної самосвідомості та соціально нормативної поведінки респондентів.

Достатній рівень. В учнів, віднесених до цього рівня, сталий інтерес до моральних знаць, розвинута потреба в їх поглибленні, їм властиве прагнення реалізувати набуті знання в практичній діяльності, та стале бажання дотримуватись правил соціально нормативної поведінки, ділитися своїм досвідом з однокласниками.

Середній рівень. Учні, у яких виявлено цей рівень, потребують коригуючої допомоги вчителя. Вони виявляють бажання брати участь у практичній діяльності морального змісту тоді, коли вчитель чи однокласники спонукають до цього. Однак їм притаманні не тільки зовнішні спонукання, а й частково внутрішні, породжені власними потребами.

Низький рівень. Віднесені до цього рівня учні не виявляють інтересу до практичної діяльності морального й соціального спрямування, не бажають виконувати доручення морального змісту. Відсутність потреб, байдужість, емоційна індіферентність призводять до того, що серед спонукань до практичної діяльності морального змісту в них переважають ті, які є наслідком реагування на зовнішні фактори (пряма допомога вчителя).

Використані на констатувальному етапі дослідження методики виконання учнями допоміжної школи серії завдань дали змогу визначити: обсяг моральних

знань (кількість моральних понять і суджень), їх повноту, стан засвоєних правил соціально нормативної поведінки, їх ієрархію та схильність до морального самовиховання (регуляторний (поведінковий) компонент структури моральної самосвідомості); рівень моральних переживань, морального ставлення до тієї чи іншої ситуації, спрямованість дій, вчинків і дотримання правил соціально нормативної поведінки для досягнення певної мети практичної діяльності (емоційно-ціннісний компонент структури моральної самосвідомості); усвідомленість суті і значущості моральних вимог суспільства й дотримання їх у довільній і самокерованій поведінці та взаєминах моральної й соціальної спрямованості, тобто вміння аналізувати ситуації морального змісту, адекватно оперувати цінностями, мотивувати їх, вибирати дії, вчинки, завдяки яким досягається мета діяльності (когнітивний компонент структури моральної самосвідомості).

Констатувальний етап дослідження складався з трьох серій.

Перша серія. Основу її складало спостереження за підлітками в довільній діяльності з метою вивчення регуляторного (поведінкового) компоненту структури моральної самосвідомості. Вивчення проводилося у вільний від занять час. Спостерігалось, як часто в підлітків виникала потреба в міжособистісних контактах, і за допомогою яких засобів вона реалізовувалася, а також, яким чином підлітки висловлювали бажання здійснити сумісну діяльність та задовольнити свої прагнення до взаємодії.

У процесі спостереження за підлітками велося ретельне протоколювання, здійснюваних ними дій, висловів, емоційних проявів, характер відгуку на дію іншого підлітка. У протоколі фіксувалося: прагнення підлітка до спільної діяльності з однолітками, можливості та способи контакту з ними, характер використовуваних засобів комунікації (вербальні й невербальні), емоційні реакції.

У другій серії за допомогою соціометричного дослідження вивчався стан емоційно-ціннісного компоненту структури моральної самосвідомості. Це дозволило розкрити особливості емоційних переваг підлітків з розумовою відсталістю, визначити рівень успішності взаємин у групі однолітків, виявити найбільш значущі мотиви виборів.

При проведенні соціометричного експерименту використовувалася адаптована гра „Секрет”, розроблена Т. Репіною на основі експерименту „вибір у дії”, запропонованого Я. Коломинським. Респонденту пропонували по секрету подарувати подарунки одноліткам групи відповідно до свого бажання (заховати в шафі), „Подаруй кому бажаєш”. Після виконання завдання респондента просили пояснити причину морального вибору. У протоколі фіксувалося: контактність, уміння застосовувати моральні знання у спілкуванні з незнайомою людиною; моральне переживання та моральне ставлення до власного вибору а також до вибору однолітків; обґрунтування вибору.

Третя серія включала графічні тести й була направлена на вивчення стану когнітивного компоненту структури моральної самосвідомості. У ході її проведення виявлявся рівень морального ставлення підлітками один до одного,

уміння адекватно оцінювати себе й знайти своє місце в загальній структурі взаємин моральної та соціальної спрямованості членів групи. Серія включала два завдання: „Автопортрет” та „Малюнок друга”. Підліткові пропонувалося по черзі намалювати себе, а потім свого друга. Респондентам надавалися однакові графічні засоби (12 кольорових олівців). Вони не були обмежені в часі виконання завдання. Після виконання малюнків проводилася бесіда за змістом зображень. У протокол виносилися наступні дані: згода на виконання завдання, послідовність виконання малюнків, мовний супровід малювання, вербальне обґрунтування малюнку, пояснення розуміння хто такий друг.

Аналіз результатів вивчення регулятивного (поведінкового) компоненту структури моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків дозволив виділити декілька груп респондентів за рівнем їх моральної й соціальної спрямованості на однолітків (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень моральної та соціальної спрямованості

Групи підлітків	Кількість підлітків у %
Підлітки, які вступали в нетривале, нестійке спілкування	65%
Підлітки, які не проявляють бажання до встановлення контакту	15%
Підлітки зі стійкими емоційними зв'язками	13,3%
Підлітки з проблемами реалізації потреби в міжособистісній взаємодії	6,7%

Першу групу за рівнем виразності моральної й соціальної спрямованості на однолітків склали підлітки, які вступали в нетривале нестійке спілкування з однолітками й дорослими (65%). Вони виявляли цікавість до ровесників, самі виступали як організатори спілкування. Разом з тим, слід зазначити нетривалість, швидке згасання, слабкість і нестійкість комунікативної спрямованості на однолітка. Так, наприклад, середній час взаємодії одного підлітка протягом двох годин спостереження складав 10 – 15 хвилин (12%). Хоча в нормі цей показник складає не менше 40 %.

До другої групи увійшли підлітки (15%), які не виявили самостійного бажання до встановлення контактів моральної й соціальної спрямованості з однолітками і не відгукувались на ініціативу інших. Для них була характерна майже повна відсутність самостійного прагнення до встановлення контактів з однолітками, байдужість до спроб інших однолітків привернути їх до спільної або колективної діяльності. Можна сказати, що в підлітків цієї групи не склалися відносини не тільки з однолітками, але й з дорослими. Разом з тим в умовах нормального розвитку ділові контакти з дорослим склалися у підлітків достатньо успішно.

Третю групу за рівнем виразності моральної й соціальної спрямованості склали підлітки зі стійкими емоційними зв'язками (13,3%). Характерною ознакою для них стала вибірковість у відносинах. Перевага віддавалася одноліткам своєї статі. У всіх підлітків, які увійшли до цієї групи, існували стійкі емоційні зв'язки в колективі. Тривалість контактів складала від 40 хвилин і довше. Упродовж усього вільного часу підлітки спілкувалися з одними й тими ж однолітками. При цьому відносини в діадах не завжди були

рівноправними й часто будувалися за типом керівник-підлеглий. Проте лідируюча позиція одного з підлітків пояснювалася не успіхами в якому-небудь виді діяльності, а особистими симпатіями до свого партнера.

До четвертої групи (6,7%) за рівнем виразності моральної й соціальної спрямованості до однолітків увійшли підлітки з ускладненими формами розумової відсталості, яких не можна було однозначно віднести до жодної з перерахованих вище груп. Спостереження показали, що для цих респондентів було характерним первинне збереження мотиваційно-потребового плану міжособистісної взаємодії, вираженої соціальної спрямованості до однолітків. Підлітки демонстрували потребу, робили спроби вступити в контакт з ровесниками. Проте індивідуальні особливості різко ускладнювали можливість реалізації таких комунікативних прагнень. Саме у відношенні до цих респондентів найяскравіше відбився загальний низький рівень розвитку моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків. Він виражався в тому, що підлітки при виборі партнерів в першу чергу керувалися емоціями, оцінкою зовнішніх якостей.

Вивчення стану статусних підгруп показало, що в усіх групах, що брали участь в експерименті, рівень моральних взаємин може бути оцінений як низький. Число підлітків, які опинилися у несприятливих статусних категоріях, удвічі більше, ніж число підлітків зі сприятливим статусом. Лише 3% підлітків набрали максимальну кількість виборів. Основна ж частина респондентів отримала один – два вибори. Кількість підлітків, що опинилися в ізолюваному положенні, тобто які не є емоційно привабливими для однолітків, наближалася до підлітків, яким надавалася перевага (табл. 2).

Таблиця 2

Результати вивчення статусних підгруп і рівня моральних взаємин

Категорії підлітків	Кількість підлітків в статусних підгрупах				Рівень моральних взаємин
	I 6 і більше виборів	II 3-5 виборів	III 1-2 виборів	IV 0 виборів	
нормально розвиваються	9%	30%	41%	20%	низький
розумово відсталі	3,3%	30%	43,3%	23,4%	низький

Дані таблиці дозволили виділити загальні тенденції розподілу підлітків, які нормально розвиваються, і респондентів із розумовою відсталістю по статусних підгрупах. Переважна кількість підлітків в обох групах була віднесена до категорій неприйнятих та ізолюваних, що в цілому визначило низький рівень моральних взаємин.

Отже, результати соціометричного дослідження показали, що в цілому в групах розумово відсталих підлітків простежуються ті ж основні тенденції розвитку взаємин, що і в однолітків, які нормально розвиваються. Разом з цим було виявлено ряд чинників, що вказують на виражену своєрідність емоційно-ціннісного компоненту структури моральної самосвідомості, зокрема, порушення моральної й соціальної спрямованості взаємин. До них відносяться:

перевага серед досліджених підліткових об'єднань груп з неповною статусною структурою, у яких відмічається низький рівень задоволеності моральними взаєминами; відповідність переважної кількості вербальних інтерпретацій вибору нижчій віковій нормі; зниження показника диференціації моральних взаємин залежно від статі підлітка.

Аналіз результатів графічних тестів показав, що більшість підлітків позитивно віднеслися до можливості виконати автопортрет і малюнок друга. У цілому для розумово відсталих підлітків простішим стало завдання намалювати портрет друга. Більшість респондентів (73,3%) змогли відразу назвати однолітка, якого вони вважають своїм другом і зобразити його. Менша частина (11,7%) підлітків проявила сумніви. Вони були пов'язані не з тим, що підлітки не могли назвати свого друга, а з їх сумнівами у власних образотворчих можливостях. Деякі учасники експерименту (15%) відмовилися виконати малюнок друга. При цьому частина з них (50%) змогла пояснити причину своєї відмови. Серед причин відмов були названі дві: відсутність друга („Друга немає. Не дружу я”) й неможливість виконати малюнок („У мене не вийде, я знаю”). Аналіз зображень на теми „Автопортрет” і „Малюнок друга” виявив істотне недорозвинення морального й соціального сприйняття і низький рівень розвитку сприйняття самого себе в розумово відсталих підлітків. Неповнота, фрагментарність, примітивність змісту й способів зображення дають підстави говорити не тільки про відставання графічної діяльності, але й про істотну своєрідність сприйняття людини, як частину соціуму і всього процесу становлення особи підлітка в системі моральних й соціальних відносин.

Отже, результати констатувального етапу дослідження показали, що не дивлячись на своєрідність відносин, що складаються між розумово відсталими підлітками, необхідно відзначити потребу у взаємодії моральної й соціальної спрямованості з однолітками, а саме у моральному пізнанні і моральному самовихованні залишається і тут найбільш вираженою у значній частини підлітків (85%). Характерною межею моральних переживань та морального ставлення в розумово відсталих підлітків є їх нестійкість і переважання підлітків, які знаходяться в низьких статусних підгрупах (низький рівень моральних взаємин). Це означає, що підліток проводить в одному колективі не більше 40% часу і максимальна кількість виборів, яку він отримує від однолітків, не перевищує одного – двох. Аналіз результатів першої та другої серії експерименту показав, що у розумово відсталих підлітків найпоширенішим типом моральних переживань та морального ставлення є нестійкими, а рівень моральних взаємин може бути оцінений як низький. Причому відмінність у кількісних показниках несприятливих статусних підгруп підлітків (61%), що нормально розвиваються, і розумово відсталих підлітків (66,7%) виражена мінімально.

Аналіз отриманих результатів показує, що для розумово відсталих підлітків в цілому характерне ослаблення моральної й соціальної спрямованості особистості, що знаходить віддзеркалення практично в усіх видах діяльності. Зокрема, виявлено недостатність образу людини, що сформувався у світогляді

розумово відсталих підлітків, несформованість стійкої системи моральних переваг. Рівень задоволеності у розумово відсталих підлітків моральними взаєминами складає 21,5%, що в два рази нижче, ніж у підлітків, які нормально розвиваються (52 – 54%).

В цілому за рівнями сформованості моральної самосвідомості розумово відсталі підлітки суттєво відрізняються від однолітків з нормальним інтелектом. Так, з достатнім рівнем сформованості моральної самосвідомості виявлено 28% підлітків з нормальним інтелектом, а при розумовій відсталості – 0%; відповідно з низьким рівнем в нормі показник склав 22,3%, а серед розумово відсталих підлітків – 48,6%.

У третьому розділі – „Корекційна робота з формування моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків як засобу профілактики та корекції їх асоціальної поведінки” – обґрунтовано методику формувального етапу експерименту, висвітлено систему корекційно-виховної роботи та її результати з формування моральної самосвідомості у розумово відсталих підлітків з метою профілактики та корекції їх асоціальної поведінки.

Основною метою формувальної частини експерименту стала розробка системи корекційно-виховної роботи на основі спільної колективної діяльності, що дозволяє формувати моральну самосвідомість розумово відсталих підлітків як засіб профілактики та корекції їх асоціальної поведінки.

Відповідно до мети були визначені наступні завдання формувального етапу дослідження, а саме:

- розвинути емоційну сферу, змінити на цій основі окремі особистісні установки, підсилити моральну й соціальну спрямованість поведінки розумово відсталих підлітків;
- збагатити моральні, соціальні уявлення підлітків засобами міжособистісної взаємодії;
- навчити виокремлювати, усвідомлювати, відтворювати та аналізувати різні типи моральних й соціальних взаємин;
- сформувати навичку перенесення моделей моральних й соціальних взаємин і взаємодії в практику реального спілкування та еталони соціально нормативної поведінки підлітків;

Для вирішення цих завдань на базі допоміжної школи № 45 м. Луганська і спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для розумово відсталих осіб м. Ровеньки Луганської обл. нами були організовані „Підліткові клуби”, як форма корекційно-виховної роботи і спосіб активного включення підлітків у спільну й колективну діяльність за допомогою організації особистісно орієнтованого спілкування, що розглядається нами як провідний тип діяльності підліткового віку. В процесі корекційно-виховної роботи ми виділили декілька етапів – тематичних циклів занять у „Підлітковому клубі”:

I етап (підготовчий) – створює необхідну базу для оволодіння розумово відсталими підлітками навичками міжособистісної взаємодії моральної й соціальної спрямованості. На даному етапі передбачалося вирішення ряду завдань: привернути увагу підлітків до однолітків, скоротити емоційну

дистанцію між підлітками, удосконалення емоційно-ціннісних пріоритетів взаємодії підлітків. Для вирішення цих завдань було визначено спеціальний зміст, основу якого склала система ігрових вправ. Метою цих вправ було стимулювання уваги, спостережливості, уваги, підкреслення успіхів та позитивних якостей однолітків. Вправи вимагали використання вербальних і невербальних засобів спілкування. Їх співвідношення залежало від стану інтелектуального розвитку конкретного підлітка.

II етап (практичний) – формування у підлітків уявлень про моральну норму та еталони соціально нормативної поведінки, знайомство із засобами реалізації потреби в міжособистісній взаємодії моральної й соціальної спрямованості.

III етап (відтворюючий) – формування у розумово відсталих підлітків навичок відтворення моральних і соціальних взаємин між людьми в процесі ігрової діяльності. Організація ігор (драматизацій і сюжетно – рольових) вимагала проведення підготовчої роботи, яка включала обговорення попереднього змісту гри, підбір потрібного матеріалу, атрибутів. Особливе значення надавалося діям педагога. В першу чергу він був прикладом моральної, адекватно-емоційної, соціальної поведінки в грі. Педагог часто виступав як активний партнер, тобто був безпосереднім учасником гри, і в той же час керував грою. Позиція дорослого в грі була максимально наближена до вимог ігрової поведінки.

IV етап (моделюючий) – на базі набутого досвіду спеціально моделювалися проблемні ситуації соціального характеру. Підлітки-партнери, діючи в одному змістовому полі, повинні були вирішити моральний конфлікт, цілеспрямовано побудувати власну моральну поведінку, погоджуючи її з діями однолітка. Участь педагога в діяльності підлітків на цьому етапі роботи навмисне обмежувалася. Це пояснювалося основними завданнями роботи, а саме: необхідністю удосконалювати самостійні навички встановлення моральних взаємин, їх реалізації через формування еталонів соціально нормативної поведінки.

Соціометричне дослідження стану статусних підгруп підлітків після проведеного формувального етапу дослідження дозволило виявити наявність глибоких змін у структурі моральної самосвідомості, зокрема, з перебудовою емоційно-ціннісного та регулятивного (поведінкового) компонентів. Вивчення стану статусних підгруп показало значне підвищення (у два рази) кількості підлітків, які отримали один-два і три-п'ять виборів, найважливішим є те, що зменшилася кількість підлітків, які знаходяться в ізолюваному положенні. В той же час результати контрольної групи в цілому відповідали даним, отриманим нами в ході констатувальної частини експерименту. Порівняння змін в стані статусних підгруп з результатами спостережень показало, що серед підлітків, у яких змінилася кількість виборів, зустрічалися підлітки, які раніше не вступали у взаємодію моральної й соціальної спрямованості з однолітками або ті, чий контакти характеризувалися нестійкістю і нетривалістю.

Спостереження за підлітками у різних видах діяльності також показало, що моральній самосвідомості відбулися істотні зміни, тоді як в контрольній групі, де дана робота не носила цілеспрямованого характеру, подібні зміни були мало вираженими.

Результати формувальної частини експерименту свідчать про підвищення загального рівня моральної й соціальної спрямованості розумово відсталих підлітків на взаємодію з однолітками. Найбільші кількісні зміни відбулися в групі підлітків зі стійкими емоційними схильностями (з 13,3% до 26,7%) за рахунок поповнення цієї групи підлітками, які раніше уникали контактів, і які вступали в нетривале спілкування. Зменшилася кількість респондентів (з 15% до 5%), які не проявляли бажання до встановлення контакту. Порівняльний аналіз даних свідчить про те, що позитивної динаміки в розвитку міжособистісної взаємодії підлітків, моральної й соціальної спрямованості без навчання не відмічається або вона є малозначимою. Зменшилася кількість афектних спалахів, з'явилися перші спроби самоаналізу і самооцінки. Відношення до партнерів носило коректніший характер. Відмічалось збільшення значущості для підлітків оцінних думок дорослого.

Підсумковий порівняльний аналіз рівнів сформованості моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків виявив значні позитивні зміни, що відбулися в процесі систематичної корекційно-виховної роботи з підлітками в експериментальних групах (див. табл. 3).

Таблиця 3

Показники рівнів сформованості моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків наприкінці формувального етапу (у %)

Групи	Рівні		
	Достатній	Середній	Низький
ЕГ (60 під.)	35	38,6	26,3
КГ (60 під.)	27	36,6	30,3

З таблиці видно, що в експериментальній групі достатнього рівня сформованості моральної самосвідомості досягли 35% підлітків, а 38,6% набули середнього рівня. Після проведення формувального експерименту кількість розумово відсталих підлітків низького рівня сформованості моральної самосвідомості зменшилась до 26,3%. Щодо підлітків контрольної групи, то достатнього рівня досягли 27% підлітків із розумовою відсталістю, на середньому рівні відбулося зростання лише до 36,6%. Низький рівень сформованості моральної самосвідомості виявлено у 30,3% розумово відсталих підлітків контрольної групи.

Доцільність застосування методики формувального експерименту підтвердилась у процесі статистичної обробки одержаних даних за t-критерієм Стьюдента: отриманий показник дорівнює 3,0 тобто вищий за критичне значення t-критерію Стьюдента (при 0,05). Це підтверджує, що загальний рівень стану сформованості моральної самосвідомості підлітків в ЕГ дійсно відрізняється від КГ.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено наукове узагальнення та теоретико-експериментальне вирішення однієї із найменш вивчених проблем корекційної педагогіки – формування моральної самосвідомості у розумово відсталих підлітків як засобу профілактики та корекції їх асоціальної поведінки. Здобуті в процесі дослідження результати дозволяють зробити такі загальні висновки.

1. Аналіз психолого-педагогічної літератури довів визначити структуру моральної самосвідомості в підлітковому віці і зробити висновок про наявність тісного взаємозв'язку її окремих компонентів. Власне моральна свідомість виникає і розвивається в процесі спілкування, яке супроводжується обміном емоційними станами. Аналіз особливостей моральної самосвідомості при повноцінному і порушеному розвитку особистості виявив їх загальні і специфічні закономірності, вплив ступеню розумової відсталості, структури дефекту і віку на характер і динаміку самосвідомості.

2. Визначено структуру моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків, основні критерії її оцінки та напрями формування: моральне пізнання, моральний вибір, моральне переживання, моральне ставлення, моральне самовиховання та власне соціально нормативна поведінка. У дисертації представлена авторська комплексна методика виявлення особливостей моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків.

3. Результати констатувального етапу дослідження показали, що для розумово відсталих підлітків в цілому характерне ослаблення моральної й соціальної спрямованості особистості, що знаходить віддзеркалення практично в усіх видах діяльності. Зокрема, виявлено недостатність образу людини, що сформувався у світогляді розумово відсталих підлітків, несформованість стійкої системи моральних переваг. Рівень задоволеності у розумово відсталих підлітків моральними взаєминами складає 21,5%, що в два рази нижче, ніж у підлітків, які нормально розвиваються (42,5%).

В цілому за рівнями сформованості моральної самосвідомості розумово відсталі підлітки суттєво відрізняються від однолітків з нормальним інтелектом. Так, з достатнім рівнем сформованості моральної самосвідомості виявлено 28% підлітків з нормальним інтелектом, а при розумовій відсталості – 0%; відповідно з низьким рівнем в нормі показник склав 22,3%, а серед розумово відсталих – 48,6%.

4. Розроблена у дослідженні система умов оптимізації корекційного впливу на формування моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків як засобу профілактики та корекції їх асоціальної поведінки передбачала поетапність: I етап (підготовчий) включав створення необхідної бази для оволодіння розумово відсталими підлітками навичками міжособистісної взаємодії моральної й соціальної спрямованості (привернути увагу підлітка до однолітків, скоротити емоційну дистанцію між підлітками тощо); II етап (практичний) передбачав формування у підлітків уявлень про моральну норму та еталони соціально нормативної поведінки засобами реалізації потреби в міжособистісній взаємодії моральної й соціальної спрямованості; на III етапі

(відтворюючому) у розумово відсталих підлітків формувалися навички відтворення моральних і соціальних взаємин між людьми (в процесі ігрової діяльності, бесід, екскурсій); IV етап (моделюючий) характеризується тим, що на базі набутого досвіду спеціально моделювалися проблемні ситуації соціального характеру (участь педагога в діяльності підлітків навмисне обмежувалася) з метою удосконалення навички самостійного встановлення моральних взаємин, їх реалізації через формування еталонів соціально нормативної поведінки.

5. Аналіз результатів формувального експерименту показав, що в експериментальній групі достатнього рівня сформованості моральної самосвідомості досягли 35% розумово відсталих підлітків, а 38,6% набули середнього рівня. Після проведення формувального експерименту кількість розумово відсталих підлітків низького рівня сформованості моральної самосвідомості зменшилась до 26,3%. Щодо підлітків контрольної групи, то достатнього рівня досягли 27% підлітків із розумовою відсталістю, на середньому рівні відбулося зростання лише до 36,6%. Низький рівень сформованості моральної самосвідомості виявився у 30,3% розумово відсталих підлітків контрольної групи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують шляхи формування у розумово відсталих осіб сталої соціально нормативної поведінки у різноманітних ситуаціях самостійного функціонування на основі усвідомленості і довільності застосування моральних норм і цінностей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Григор'єва І. О. Вплив колективу на формування моральних якостей у розумово відсталих підлітків / І. О. Григор'єва // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2008. – № 7 (146). : Пед. науки. – С. 77 – 83.

2. Григор'єва І. О. Основні напрямки учнівського колективу як засобу формування моральних якостей учнів допоміжної школи / І. О. Григор'єва // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2003. – № 12 (151). : Пед. науки. – С. 78 – 82.

3. Григор'єва І. О. Особливості формування моральної самосвідомості у підлітковому віці / І. О. Григор'єва // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2008. – № 22 (161). : Пед. науки. – С. 40 – 48.

4. Григор'єва І. О. Особливості прояву та засоби формування самосвідомості у розумово відсталих підлітків / І. О. Григор'єва // (Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні), Матеріали Міжзар. наук - практ. конф. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. – Вип. 11. – 2008 – С. 284 – 288.

5. Григор'єва І. О. Особливості формування моральної самосвідомості у підлітків загальноосвітньої та допоміжної школи у психолого-педагогічних

дослідженнях / І. О. Григор'єва // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 19. Вип. 14. – 2009 – С. 191 – 194.

6. Григор'єва І. О. Дослідження рівня сформованості моральної самосвідомості у розумово відсталих підлітків / І. О. Григор'єва // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 19. – Вип. 15. – 2010 – С. 349 – 355.

7. Григор'єва І. О. Система корекційно-виховної роботи з формування моральної самосвідомості у розумово відсталих підлітків / І. О. Григор'єва // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 19. – Вип. 16. – 2010 – С. 24 – 32.

АНОТАЦІЇ

Григор'єва І. О. Формування моральної самосвідомості у розумово відсталих підлітків як засіб профілактики та корекції їх асоціальної поведінки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011 р.

Дисертація присвячена дослідженню моральної самосвідомості розумово відсталих підлітків, створенню системи корекційно-виховної роботи з формування моральної самосвідомості як засобу профілактики та корекції їх асоціальної поведінки.

У дисертації охарактеризовано стан розробленості проблеми моральної самосвідомості у психолого-педагогічних дослідженнях; визначено структуру моральної самосвідомості; списано особливості прояву та формування моральної самосвідомості підлітків з нормальним розвитком і з розумовою відсталістю.

Визначено критерії та рівні сформованості моральної самосвідомості та соціально нормативної поведінки розумово відсталих підлітків. Проведено експериментальне дослідження, що довело ефективність розробленої системи корекційно-виховної роботи на основі спільних та колективних форм діяльності.

Ключові слова: свідомість, самосвідомість, мораль, моральна самосвідомість, розумово відсталий підліток, соціально нормативна поведінка.

Григорьева И. А. Формирование морального самосознания у умственно отсталых подростков как средство профилактики и коррекции их асоциального поведения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03. – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертационное исследование посвящено созданию научно обоснованной и практически значимой системы работы по изучению и формированию

морального самосознания как основы, а также коррекции и профилактики асоциального поведения умственно отсталых подростков.

Проблема морального самосознания детей с нарушениями психофизического развития остаётся актуальной, несмотря на недостаточное освещение в различных отраслях научных знаний коррекционной педагогики. Профилактика и коррекция асоциального поведения учащихся вспомогательных школ является одним из важнейших условий их успешной социализации. Выявленное недостаточно эффективное состояние практической коррекционно-воспитательной работы по формированию морального самосознания с целью коррекции и профилактики асоциального поведения умственно отсталых подростков, обусловило актуальность, цель и задачи исследования.

На основе теоретического анализа философской, психологической и педагогической литературы проанализирована сущность понятий "сознание", "самосознание", "мораль", "моральное самосознание". Уточнена структура и компоненты морального самосознания. Описаны особенности проявления и формирования морального самосознания подростков с нормальным интеллектуальным развитием и с его нарушением.

Выделены критерии и уровни (достаточный, средний, низкий) сформированности морального самосознания и социально нормативного поведения умственно отсталых подростков. Введена поэтапная программа экспериментального изучения основных компонентов морального самосознания – когнитивного, эмоционально-ценностного, регуляторного (поведенческого).

Разработана и экспериментально проверена система коррекционно-воспитательной работы по формированию морального самосознания умственно отсталых подростков с целью профилактики и коррекции их асоциального поведения на основе совместных и коллективных форм деятельности, апробация которой продемонстрировала значительные положительные результаты, подтвержденные статистически.

Ключевые слова: сознание, самосознание, мораль, моральное самосознание, умственно отсталый подросток, социально нормативное поведение.

Grygorieva I. A. Forming of moral self-consciousness of mentally retarded teenagers as a mean of prophylaxis and correction of their asocial behaviour. – Manuscript.

Scientific thesis for a candidate's degree of pedagogical sciences in speciality 13.00.03 – correctional pedagogy – National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv – 2011.

The dissertation is dedicated to the research of moral self-consciousness of mentally retarded teenagers, as well as to the creation of the system of correctional work of moral self-consciousness as a mean of prophylaxis and correction of their asocial behaviour.

In the dissertation the state of the actuality of the problem of moral self-consciousness in psycho-pedagogical researches is characterized; the structure of moral self-consciousness is determined; the peculiarities of the display and forming of moral self-consciousness of teenagers with a typical development and with a mental backwardness are described.

Certain criteria and levels of the formation of moral self-consciousness and socially normative behaviour of mentally retarded teenagers are determined. The experimental research was conducted. It proved the effectiveness of the worked – out system of correctional work on the basis of common and collective forms of the activity.

Key words: consciousness, self-consciousness, morality, moral consciousness, mentally retarded teenager, socially normative behaviour.

Підписано до друку 24.03.2011 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 167
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

